

Knut Olav Åmås, Arne Ruth

Mediekritikk er mediernes ansvar

Arne Ruth i samtale med Knut Olav Åmås

I norsk presse er det den kollektive tolkningen av verden som har vunnet, sier Arne Ruth i en samtale med Knut Olav Åmås. Den kompakte, kollegiale samstemtheten er et alvorlig problem for mediekritikken. Massemediene må lære seg å bli vant til å bli kikket i kortene, og å få sin utøvelse av makt gransket virkelig kritisk.

– Den kompakte, kollegiale samstemtheten er et alvorlig problem for mediekritikken. Den såkalte profesjonaliseringen av journalistikken har skapt en helt spesiell adferd når en stor sak rulles opp: En rekke medier raser av gårde i samme retning med et voldsomt trykk. Selvrefleksjonen over hva journalistikken gjør med menneskene som blir omtalt, kan da bli sterkt hemmet. Det samlede resultatet kan bli helt ute av proporsjoner. Massemediene må lære seg å bli vant til å bli kikket i kortene, og å få sin utøvelse av makt gransket virkelig kritisk.

Det er Arne Ruth som sier dette. I ett år, høstsemesteret 2001 og vårsemesteret 2002, var han professor på Institutt for medier og kommunikasjon ved Universitetet i Oslo – den første av fem finansiert av Institusjonen Fritt Ord. Han har virvlet opp skarpe seminarer og lærerike konferanser som har fått medieforskere, redaktører og journalister til å diskutere, med utenlandske mediefolk som katalysatorer. Han har arrangert samtaler om utenriksjournalistikk, kulturjournalistikk, mediene og det multikulturelle samfunn, populisme og høyreekstremisme i politikken, mediernes selvsensur, internasjonal mediesituasjon og ytringsfrihet etter 11. september 2001, og utviklingen i vestlig forlagsbransje. Ruth er fortsatt i Norge flere ganger i året, og følger utviklingen i norske massemedier tett.

Arne Ruth er født i 1943, og har vært en av de viktigste og synligste medieledere i Skandinavia de siste 20 år. Han var sjefredaktør i Sveriges største morgenavis, Dagens Nyheter, i 16 år, fra 1982 til 1998. Da gikk han av i offentlig protest mot konsentrasjonstendenser i svenske medier – der Bonnier-konsernet, Dagens Nyheters eiere, er en av de mektigste kreftene. I Arne Ruths tid var Dagens Nyheter en ledende europeisk kulturavis, særlig innen kommentarer, kunnskapsbasert avis-essayistikk og artikkelserier i skjæringen kultur/politikk. På slutten av Arne Ruths sjefredaktør-periode førte reportasjeserier om tvangssterilisering og Sveriges forhold til Nazi-Tyskland til at regjeringen nedsatte to granskingskommisjoner.

Arne Ruth fikk Stora Journalistpriset i 1997. Siden han sa takk for seg i Dagens Nyheter, har han vært gjesteprofessor ved tre universiteter. Arne Ruth var en kraft i det internasjonale arbeidet til støtte for Salman Rushdie, og har stått bak flere konferanser om kultur, politikk, medier og menneskerettigheter i

Europa det siste tiåret.

Individuell og kollektiv tolkning av verden

Knut Olav Åmås: Erik Rudeng, direktøren for Fritt Ord, sa i et intervju i fjor at vi trenger større takhøyde for grunnleggende konflikter og saklige angrep i norsk offentlighet, som er preget av utstrakt selvsensur og meningsfeighet. Bernt Hagtvet, professor i statsvitenskap, sier at konformitet er den største faren ved den offentlige sfære i Norge. Er du enig i beskrivelsene etter ditt år i Oslo?

Arne Ruth: Ja. I høy grad. Som skribent *må* du kunne bli direkte og også personrettet når en viktig sak står på dagsorden. Sterke og selvstendige aktører i den offentlige sfære tåler det, og det er med på å øke rasjonaliteten og takhøyden i samfunnsdebatten å synliggjøre eksisterende sakskonflikter gjennom å belyse personers profesjonelle rolle. Selv var jeg involvert i mange harde, saksrettede konflikter med andre avisredaktører. Min kontrakt som en av tre sjefredaktører i Dagens Nyheter tillot også at jeg kunne legge frem andre politiske meninger enn de som ble fremsatt på ledersiden i min egen avis.

Jeg brukte min selvstendighet til å kritisere eierne og konsernledelsen for at de på 90-tallet uten hemninger begynte å kjøpe medier i Sverige og utlandet. Jeg gjorde det både i Dagens Nyheter, i styremøter og i brev til eierne. Interessant nok fikk jeg aldri skriftlig svar på noen av brevene. Ved én anledning truet eierne med å avsette meg som selvstendig sjefredaktør. Saken var uavgjort i to måneder; så trakk de trusselen tilbake. Men da min kontrakt skulle fornyes, ville eierne innføre en ny regel som forbød meg å kritisere mitt eget konsern. I forslaget fantes det også en *golden handshake*: Hvis det kom til konflikt måtte jeg gå fra stillingen, men jeg skulle få beholde min høye lønn og alle andre fordeler. Skamløsheten i dette forsøket var en av foranledningene til at jeg forlot Bonnier-sfæren.

KOÅ: Men det er en uvanlig modell for en avis å ha flere sidestilte sjefredaktører?

AR: Ikke så uvanlig som man tror i Norge. Frankfurter Allgemeine Zeitung har seks likestilte *Herausgeber* (utgivere), blant dem én som er ansvarlig for kultur. Dette mangfoldet er en del av avisens identitet. Og den daglige kulturdelen, som på tysk kalles *Feuilleton*, inneholder like mye politisk kommentar som estetisk stoff. *Die Zeit* har to sjefredaktører, Joseph Joffe og Michael Naumann. Forleden publiserte de hver sin artikkel på forsiden av avisen, med avvikende standpunkter i ordskiftet om krig mot Irak. Det var ingen ulempe, ikke noe uønskelig, at to av lederne i Tysklands viktigste opinionsdannende avis åpent viste sin skarpe uenighet. Det var en berikelse for debatten. Jeg kjenner Naumann, og har spurt ham om dette skaper spenninger som er destruktive. Han har forsikret meg at det ikke er tilfelle.

Modellen vi har diskutert, gir det individuelle perspektivet en sentral plass i tolkningen av verden. I norsk presse er det derimot den kollektive tolkningen av verden som har vunnet. Jeg kan ikke forstå hvorfor det er blitt slik. Jeg har alltid betraktet Norge som en i god forstand anarkistisk nasjon, i motsetning til det sentralstyrte Sverige. Selvsagt er kollektivismen mindre skadelig i løpende nyhetsrapportering, som jo er en industri. Men så snart vi kommer til analysenivået, blir det individuelle perspektivet relevant.

Det forbauser meg at noen av de mest synlige samfunnskommentatorene i en ressursrik avis som Aftenposten ikke ser dette. Nils Morten Udgaard og Harald Stanghelle er sterkt begavede, men uforløste skribenter og politiske kommentatorer. Det de skriver må være personlig grunnet. Men man føler nesten alltid at de lar seg begrense av rollen som "avisens talsmenn". Jeg ønsker meg dem i full figur. Det eneste unntaket her er Per Egil Hegge.

Skandinavias kjedeligste avis

KOÅ: Hva kan være årsakene til dette trekket du mener å se i Aftenposten?

AR: Min hypotese er at Aftenposten har hatt og har en sterk, uforløst skyldfølelse for det som skjedde med avisen under andre verdenskrig. Dette har skapt en forsiktighet som i tiår etter tiår har gjort avisen til den kjedeligste og mest konvensjonsgjennomtrukne storavisen i Skandinavia. Først de siste ti år har avisen tatt et oppgjør med sin krigshistorie – et omfattende samarbeid med okkupasjonsmakten som blant annet resulterte i at Aftenposten lot Knut Hamsun trykke nekrologen over Adolf Hitler våren 1945. Det som fikk demningen til å bryte, var Guri Hjeltnes' bok *Avisoppjøret* fra 1990. Hennes forskning brakte frem i dagen at Aftenposten i slutten av 1940-årene forhandlet frem en avtale med Justisdepartementet om å betale et erstatningsbeløp til staten for det avisen hadde tjent under krigen. Men det inngikk i avtalen at den skulle holdes hemmelig. Dermed ble spørsmålet om skyld lagt til handlingene. Da boken kom ut, ble Guri Hjeltnes intervjuet i Aftenposten. Det var et første tegn på forandring. Gjennomslaget kom så i 1997 da Hjeltnes ble invitert til å skrive en artikkel om Aftenpostens rolle under krigen. Det var den første heldekkende beskrivelsen av avisens skyld i egne spalter.

Avisen har kommet seg i kvalitet de siste ti årene. Det har skjedd en profesjonell frigjøring av Aftenposten. Men den har fremdeles en meget svak tradisjon for individuelle innspill som blir utgangspunkt for brede, uforutsigbare debatter. Aftenposten har stort potensial, men greier ikke å forløse det.

Det kommer blant annet av manglende tyngde i forsøkene. I Dagens Nyheter har akkurat publisert en stor artikkelserie av Maciej Zaremba om et tema som svenske medier har forsømt: arbeidet med en europeisk forfatning. Jeg finner ikke noen tilsvarende satsing på lignende temaer i norske dagsaviser, verken i lengde eller innhold. Zaremba kombinerer personlig stillingstaken og prinsipiell analyse med klassiske reportasjeregrep. Han formidler møter med mennesker og miljøer. Mangelen på demokrati i det sammenvoksende Europa blir slik meget konkret.

Zaremba gjennomførte et lignende prosjekt i min tid i Dagens Nyheter. Han løftet frem ny forskning om tvangssterilisering i Sverige. Hans artikler åpnet en debatt som pågikk flere måneder, og som fikk gjennomslag internasjonalt. Debatter om samme tema startet i andre land, også Norge. En svensk statsråd ble tvunget til å be om unnskyldning *prime time* på CNN. Før Zarembas artikkelserie hadde ingen myndigheter kommet på den tanke at tvangssteriliserte kvinner kunne ha rett til erstatning for overgrepet.

Publisering uten åpne idealer

KOÅ: Hva slags norske massemedier har du forholdt deg til mens du har vært Fritt Ord-professor på Blindern?

AR: Mitt kjennskap til norske massemedier dette året gjelder Dagbladet, VG, Aftenposten, Klassekampen og *Morgenbladet*. Norsk radio har jeg hørt mye på, særlig NRK P2. Jeg er en smule imponert over NRK som allmennkringkaster. På NRK Alltid Nyheter sender de store deler av BBC World Service – verdens beste, mest kosmopolitiske radiokanal. Det gjør ikke Sveriges Radio. TV har jeg sett for lite på i Norge til å ha noen bakgrunn for egne meninger.

Hva man skal si om norske aviser? Partipressen var ideologisk forutsigbar, men den gav i det minste opphav til verdikonfrontasjoner og blottla konflikter som kunne skape et produktivt meningsklima. Profesjonaliseringen av journalistrollen har ført til at store deler av publiseringen i dag skjer uten åpne idealer og standpunkter. Dette kommer også av de frie skribentenes svekkede rolle.

For det er ikke bare journalistikken som er blitt profesjonalisert i Norge. Det har skjedd en institusjonalisering av den offentlige diskusjon. Når jeg leser Aftenposten og Dagbladet nøye i dag, slår det meg at det i høy grad er eksperter som dominerer kronikk- og debattsidene i disse to avisene. Den type meningsytter som da får mindre plass, er den frie skribent og intellektuelle som ikke representerer noen institusjon, men en sak. Her er vi inne på kjernen i kulturradikalismen: innsikten i at det ikke finnes noe annet enn det individuelle ansvar for å legge frem sine ideer og argumenter, og bli utsatt for kritikk. Hvis avisene skal leve opp til sine ambisjoner om å være diskuterende offentligheter, må de dyrke de individuelle tolkningsperspektivene som det står en *borger* bak, et enkeltmenneske med en idé.

Kulturjournalistikken har potensial til å være plattform for frie skribenter som ikke er ansatt i avisen – skribenter uten spesialisert ekspertise, men med dømmekraft og grundig generell orientering. De kan nettopp tilføre den type verdi-utgangspunkter som ansatte journalister eller fageksperter ikke er i stand til. Dette er den type kulturdekning svenske storaviser har hatt på sitt beste.

Innlegg fra forfattere som Sara Lidman og Lars Forsell var avgjørende for det kritiske politiske klimaet i Sverige under Vietnamkrigen. Uten formell politisk og økonomisk makt, men den symbolske opposisjon som de stod for, ble innflytelsesrik. Jeg opplevde også frie skribenters styrke i Dagens Nyheter. Den artikkelen som tvang den svenske regjering til å utrede Sveriges gullhandel med Nazi-Tyskland var skrevet av en tidligere svensk ambassadør, Sven Fredrik Hedin, og en radiojournalist med historikerbakgrunn, Göran Elgemyr. De hadde gjort egen dokumentforskning og publiserte resultatet i Dagens Nyheteres kulturseksjon. Samme dag artikkelen stod på trykk, erklærte statsministeren at man skulle sette ned en granskingskommisjon.

KOÅ: Ser du muligheten for at noe lignende kan skje i Norge?

AR: Jeg ser svært liten interesse for frie skribenter i de norske storavisenes kultureddaksjoner i dag. De må satse på aviser med små opplag som Klassekampen og *Morgenbladet*, og tidsskrifter som *Samtiden* og *Prosa*. Dette gjør noe med hele den offentlige diskusjon av politikk og kultur i Norge.

Endringer i det offentlige rom

KOÅ: Kanskje det er de intellektuelles skyld også: En urovekkende stor del av dem har mistet troen på de største massemediene, resignert og trukket seg tilbake fra disse offentlighetene, i stedet for aktivt å prøve å påvirke dem. Har

den offentlige sfære i Norge endret seg i de tiårene du har fulgt med og vært i Norge?

AR: Ja. Jeg savner virkelig den særegne intellektuelle og kulturelle stemning Norge var preget av i siste halvpart av 1960-årene: en blanding av intellektuell sofistikert og personlig engasjement som ble spilt ut i en bred offentlig sfære. Jeg tenker på slike personer som Johan Vogt, Harriet Holter, Arne Næss, Vilhelm Aubert, Nils Christie, Thomas Mathiesen og Johan Galtung. I Sverige har Harald Ofstad og Mia Berner vært representanter for den samme holdningen. Kombinasjonen av akademisk tyngde og å være seg bevisst sin borgerrolle var så sjelden i svenske miljøer på denne tiden. Dessuten var en del av menneskene jeg møtte i miljøene – ikke minst kretsen rundt tidsskriftet og forlaget Pax – sjeldent gode skribenter, virkelige stilister. Og Pax' Tor Bjerkmann var en nyskapende forlegger, den mest enestående jeg har møtt.

Universitetsklimaet i Norge på 1960-tallet viste meg eksempler på at det kan eksistere en intellektuell sfære uavhengig av staten. I dag er norske universiteter teknokratisert, og er blitt sørgelig mye mer lik de svenske. En følge er at akademikere dels har dårligere selvtillit i forholdet til offentligheten, og dels er blitt rent karrierebyggende. Denne utviklingen har jeg sett akselerere i Norge de siste årene. Men én ting vil jeg si: Nivået på mediestudentene jeg har veiledet på Blindern, er mye høyere enn nivået i Sverige. De tenker bedre og vet mer.

Samtidig observerer jeg noe rart: De unge studentene legger for dagen stor pessimisme mht. om de selv noen gang vil få jobbe i de store norske massemediene. De føler seg fremmedgjort fra dem: På en underlig måte ser de det slik at Dagblad-offentligheten allerede er tapt, er irrelevant for dem. De er i ekstrem grad uinteressert i det norske aviser generelt skriver om. De har frigi seg fra storavisene som dagsordenssettende. De finner ikke det de ser etter i eksisterende norske mainstream-medier, og leter andre steder.

Kosmetikk eller lovende start?

KOÅ: Hva synes du om Dagbladets omlegging av avisen sent på høsten i fjor – ny design av hele avisen, dessuten større vekt på kultur, kommentar og debatt?

AR: Tre måneder etter omleggingen kan vi, hvis vi vil være kritiske, si at det bare er gjort kosmetiske og overflatiske endringer. Skal vi være positive, må vi derimot gi satsingen mer tid til å utfolde seg. For det kan skje større endringer innenfra og på sikt.

Det finnes enkelte gode utgangspunkter. Dagbladets lørdagsbilag, *Magasinet*, som kulturredaktør Hege Duckert har vært ansvarlig for å utvikle, er på noen måter et svært godt og originalt journalistisk produkt. Det bruker til dels overraskende journalistiske grep. Jeg har lest store kvalitetsreportasjer om dansebandkulturen i Sverige og Norge, skarpe analyser av subkulturelle fenomener, og viktige feministiske innfallsvinkler. I beste fall har Dagbladets redaksjon innsett at avisen må gjenerobre den posisjon den hadde så sent som på 1980-tallet, som den sentrale norske plattform for frie skribenter. Men å få til noe lignende i dag krever store interne omstillinger, der kulturstoffet må tilkjennes egenverdi som et selvstendig felt, med andre journalistiske utvalgs- og vurderingskriterier enn avisen for øvrig.

KOÅ: Og det er ikke først og fremst debattinnlegg og kronikker du tenker på når du snakker om "frie skribenter"?

AR: Nei, heller ikke på bestilte anmeldelser. Jeg tenker på frie skribenter som skriver artikler på eget initiativ, og som det finnes spalteplass for. Jan Myrdal og jeg har ulike synspunkter i de fleste politiske debatter, men på ett punkt sympatiserer jeg med ham: Han er aldri lojal mot sitt forum. Han skifter plattform når han selv vil. I Norge ble denne tradisjonen oppbåret av trekløveret Øverland, Hoel og Krog.

Det er avgjørende at avisene slipper til andre enn fast ansatte og faste spaltister. Elles blir det en type programmering og strømlinjeforming av journalistikken – merkevarebygging. Rammene er så stramme at bare visse ting kan skje, bare visse ting kan sies. Det omtalte frie feltet finnes neppe i storavisene i Norge i det hele tatt. I Sverige er det sterkt svekket. Honorarene er blitt skåret ned de siste årene, og bemanningen i kulturredaksjonene redusert. Svenska Dagbladets kulturredaksjon består nå av bare tre personer.

KOÅ: Hva er de dypere årsakene til denne type ensretting og programmering av journalistikken?

AR: Dette fraværet av *det frie rom* er et hovedproblem i norsk presse slik den definerer seg selv. Profesjonaliseringen av medierollene er samtidig en altomfattende kollektivisering. Man må tilhøre tette journalistmiljøer for å bli tiltrodd evnen til å formidle for en større lesergruppe. Tankegangen sitter svært dypt i Akersgata. Når det trengs kommentarer til et eller annet kontroversielt spørsmål i tiden leter man på den til enhver tid gjeldende listen over kulturkjendiser. Man tauer selvsagt inn Thomas Hylland Eriksen og Jan Kjærstad og intervjuer dem. Men i hvor høy grad prøver kulturredaksjonene aktivt å få dyrke frem nye, skarpe, frittstående skribenter, slik enkelte av tidsskriftene satser på? Og hvor mange allerede førsteklasses skribenter er det ikke som *aldri* blir spurt om å skrive i en stor norsk avis? Det holder å lese tidsskrifter for å oppdage at de finnes. Redaktørene gjør den offentlige sfære mindre ved å insistere på å definere seg innenfra. Feltet for mediekritikk skrumper også inn når rommet for de frie skribentene skrumper inn.

Kritikk som får virkninger

KOÅ: Debattene om utenriksjournalistikk i og kulturjournalistikk i fjor, som vi begge leverte ideer til gjennom dine seminarer og gjennom flere artikler i *Samtiden* 1/2002 og 2/2002 – hvordan tolker du dem i ettertid?

AR: Noen trekk ved mediefolks oppførsel i diskusjonene illustrerer problemet på en treffende måte: I kulturjournalistikk-debatten satt evnen til å stille seg virkelig åpen for kritikk og lære av andres synspunkter, langt inne hos mektige pressefolk. De reagerte på en måte som utvetydig viste at her står det virkelig noe på spill. Det som står på spill er nettopp den interne, monologiske eneretten til å definere hva som er kvalitetsjournalistikk og massemediens rolle. Dette er profesjonaliseringens konsekvens: den tenkemåten vi kaller "journalisme". Den forutsetter også at mediene til enhver tid og på alle måter representerer folket, mens mediekritikere blir beskrevet som elitister som er ute i det ærend å gjøre pressen mindre mangfoldig og fri.

Det mønsteret gikk igjen i måten Hans Magnus Enzensbergers kritikk av utenriksjournalistikken ble møtt på. Jeg inviterte ham til å lese norske aviser en måned for å få i gang en debatt. Og det lyktes over all forventning. Men det var

forunderlig å observere fraværet av selvironi hos avisene som ble kritisert – ikke minst Dagbladet, VG og Aftenposten. Enzensbergers selvironi og perfide satire ble møtt med det mest lattervekkende gravalvor hos Dagbladets Eva Bratholm, Aftenpostens Arnhild Skre og VGs Anders Giæver. Overhodet ingen selvironi, bare angstbitersk forsvar. Humor er en undervurdert genre i norsk journalistikk. Men jeg tror Enzensbergers kritikk har satt i gang noe. Selv om avisene følte den som misforstått og urettferdig, har slik kritikk en virkning i det stille og på lang sikt. Man skal ikke undervurdere journalisters refleksjonsevne. Det gjelder også debatten om kulturjournalistikk. Jeg har en følelse av at også dine innlegg har hatt betydning for utviklingen.

KOÅ: Har medieforskningen latt være å ta mediekritikk som tema alvorlig nok? **AR:** Mange forsker på relevante temaer og har stor innsikt i mediens problemer, men de er lite flinke til å få kunnskapen ut. Med noen viktige unntak er norske medieforskere mest opptatt av å kommunisere utelukkende innenfor sine egne fagmiljøer. Det er lukkede miljøer. På den andre siden møter mediene selv denne forskningen på en nedlatende måte. Det mangler ikke intellektuell kapasitet i mediene til å ta forskningen opp til vurdering, så jeg vet ikke hva som er årsaken til at det skjer så sjelden. Jeg vet om førsteklasses mediekritisk forskning fra de siste årene som det aldri er skrevet en linje om i norsk presse. Jeg tenker på Tore Slaattas bok *Europeanisation and the Norwegian News Media* fra 1999. Den beskriver hvordan nyhetsjournalistikken forsømmer det såkalt transnasjonale feltet, der EU står sentralt. Beslutninger på dette nivået har avgjørende betydning for alle europeeres livsvilkår. Svenske politikere kan i det minste påvirke utviklingen. Men Norge har skrevet under på avtaler som binder landet til beslutninger i Brussel, uten at dere har det minste spor av innflytelse. Journalistikk om dette maktpillet er verken innenriks eller utenriks, den er både/og. Men det finnes veldig lite av den i norske medier. Det er ett av Slaattas budskap.

KOÅ: Har medieforskningen sviktet når den ikke leverer resultater og tekster som mange mediefolk selv får noe ut av?

AR: Ofte mangler medieforskere tilstrekkelig innsikt i hvordan mediene arbeider i praksis, fra dag til dag. Innsikt i hvor stor rolle tilfeldigheter, tidspress og personers innflytelse spiller. Jeg ønsker meg ikke minst medieforskning om enkeltpersoners makt som beslutningstakere og strateger internt i mediene. Ny medieforskning som gransker de indre mekanismene som har med personlig makt å gjøre: makt til å utelate noe, sette folk på sidelinjen, skape og stoppe karrierer. Jeg har selv utøvd en slik makt. Alt det som faller bort i medieviternes strukturanalyser, må inn i forskningen. Jeg er glad for at det nå blir skrevet biografier om pressefolk, for eksempel Sigrun Slapgard om Lise Lindbæk, utenriksreporter i Dagbladet.

To velstående nye medier

KOÅ: I Sverige har det de siste par årene oppstått to spesielle organer som bringer frem nye, personlige stemmer i mediene, nemlig et essaytidsskrift og en ny vitenskapsavis. Kan du fortelle litt om dem?

AR: *Axess* og *Dagens Forskning* står for noe nytt i svensk medie verden – som rendyrkede eliteorganer med forbløffende økonomiske ressurser til rådighet. *Dagens Forskning* kommer annenhver uke, finansiert av Riksbankens Jubileumsfond. *Axess* er et essayistisk tidsskrift med tema-innslag. Det kommer åtte ganger i året og er fullt finansiert av den private Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse för allmännyttiga ändamål – så vidt jeg vet

på ubegrenset tid og uten noen lønnsomhetsmål. De gjør et poeng ut av at de ikke trenger en eneste annonse heller. Likevel betaler de høyere honorarer enn de store dagsavisene. Både tidsskriftet og avisen er startet av journalister som sluttet i Svenska Dagbladet da avisen skar ned sin kulturredaksjon for et par år siden.

Disse to mediene har skapt en ny situasjon i Sverige: For første gang har vi fått en rendyrket elitepresse med forbløffende store økonomiske ressurser. Og dette i en periode da Expressen, Svenska Dagbladet og Dagens Nyheter er i en virkelig dyp økonomisk krise som direkte påvirker deres evne og vilje til å opprettholde høye kvalitetskrav til seg selv. Dagens Nyheter skal om kort tid gjøre kulturdelen tabloid. Plassen til kulturjournalistikk minsker da med en tredel. Det kommer sikkert til å få betydning for lengden på artiklene.

KOÅ: Har det skjedd en forflytning av dybdejournalistikken i Sverige til nisjepublikasjoner som *Axess* og *Dagens Forskning*?

AR: Ja. Forutsatt at de overlever. I Norge finnes en lignende tendens til forflytning av det seriøse feltet: Klassekampen, *Morgenbladet* og tidsskrifter som *Samtiden* er nye nisjer. Det er der de frie skribentene nå har sin fremste plattform. Forskjellen er at de ikke har samme økonomiske ressurser som de svenske eliteorganene. Men tendensen er lik i begge land: Sentrale medier reduserer ressursene til avdelinger som til nå har brukt mange frie skribenter. Disse tvinges til å finne mindre plattformer. Men svenske aviser har fortsatt en rest av det gamle paradigmet, der dybdejournalistikk om politikk og estetikk er mulig. Det gjelder òg kveldsavisene i løssalg, som *Aftonbladet* og *Expressen*. De har stått imot en kommersiell definering av sine kultursider, og skiller seg derfor markant fra VG og *Dagbladet*.

En ekstrem personfokusering

KOÅ: Mener du at personfokuseringen i norsk kulturjournalistikk er sterkere enn i Sverige og Danmark?

AR: Utvilsomt, den er mye kraftigere. Norsk journalistikk generelt er uhyre sterkt personfokuserert. Underholdningsjournalistikken er ekstrem i sin fokusering på enkeltpersoner med kjendisstatus. *Dagbladet* brukte flere helsides bilder av Shabana Rehman under debatten med Marianne Gullestad sommeren 2002. Det kunne aldri ha skjedd på svenske kultursider. På denne måten gjør man saksdebatt til en kamp mellom individer, og gjør deres personlige egenskaper og profiler veldig viktige. Individene blir hovedpersoner, de blir statiske symboler for hver sine standpunkter og meningsmiljøer: ung kvinne med bakgrunn i innvandremiljø vs. etablerte venstreintellektuelle akademikere.

Den absolutte retten til å velge

KOÅ: La oss snakke mer om Rehman/Gullestad-debatten. I seg selv er det vel legitimt av Marianne Gullestad og Thomas Hylland Eriksen å påpeke at Shabana Rehman ikke er *representativ* for mennesker i etniske minoritetsmiljøer i Norge?

AR: Selvsagt. Men i debatten mellom Marianne Gullestad og Shabana Rehman står jeg først og fremst på Rehmans side. For kjernepunktet i enhver diskusjon om etniske minoriteter er for meg dette: *Individer har en absolutt rett til å velge sitt liv*. Den progressive venstresidens problemer med å ta

hensyn til enkeltmennesker, ble uhyre skarpt behandlet av Cathrine Holst i hennes artikkel i *Samtiden* 3/2002. Forestillingen om at en person med innvandrerbakgrunn i enhver sammenheng må tenke etter hvordan hun eller han representerer sitt bakgrunnsmiljø er et eksempel på akkurat dette. Et gjennomgående argument mot Rehman var at hun ikke er en rettmessig representant for såkalt innvandrerkultur. Hun burde i stedet ha blitt møtt som et individ med samme rett til selvstendighet som helnorske intellektuelle gjør krav på.

Representant for det ønskelige

KOÅ: Shabana Rehman som talskvinne for ikke-etablisementet, antyder du. Men samtidig er hun de siste par årene blitt en av Norges synligste og tydeligste opinionsledere, med en privilegert talerstol gjennom sine prioriterte kommentarer i Dagbladet?

AR: Ja. Norske massemedier oppfatter, som jeg antydet, Shabana Rehman som en representant for den ønskelige profilen til en etnisk minoritetsperson i et sekularisert samfunn. Det har skjedd enten hun selv har ønsket det eller ikke. Men en del av hennes argumenter i debatten ble overskygget av den spektakulære personfokuseringen. Den voldsomme eksponeringen av henne som kjendis, har dessverre triste konsekvenser for tolkningen av hennes argumenter. Det viser jo debatten. Men *hun* er bare sine egne, velartikulerte standpunkter, som hun forsterker med humor og satire. Hun er ikke en representant for noen annen enn seg selv.

Å kritisere islam som system

KOÅ: Jeg spurte Shabana Rehman i august i fjor hvorfor hun brukte så sterke virkemidler språklig og retorisk, helt fra begynnelsen av debatten. Da svarte hun at saken dreide seg om hele hennes legitimitet i etniske miljøer, og at den til sjunde og sist dreide seg om liv og død for henne, bokstavelig talt.

AR: Det forstår jeg svært godt. Sekulariserte muslimer opplever ofte et veldig sterkt press fra sine religiøse miljøer. For meg er den absolutt viktigste siden ved å integrere minoriteter at hvert enkelt av deres medlemmer har rett til å bli og være like mye individualister som vi som er her fra før. Derfor har jeg stor respekt for Rehman som en rendyrket sekularisert person. Se på forfatteren Michel Houellebecq i Frankrike, hvordan han blir forsøkt presset ut juridisk og politisk på grunn av de sterkt negative ting han har skrevet om islam. En slik holdning ville ha rammet religionskritikere som Arnulf Øverland og Helge Krog.

Shabana Rehman-debatten viste at mange nordmenn har et uavklart forhold til muligheten for å være fullstendig sekularisert når man har bakgrunn i religiøse minoritetsmiljøer. Derfor er jeg fascinert av Shabana Rehman. Hun har gjort et eksistensielt valg. Hun er ikke en representant for noe, hun er et individ. Og dét er et sterkt tegn på integrasjon.

Muligheten for å bryte ut

KOÅ: Det ble hevdet av noen i integreringsdebatten at Shabana Rehman synlige og meget sekulariserte profil gjør det vanskeligere å være moderat *muslim* i et verdsliiggjort samfunn som Norge. Hva sier du til et slikt synspunkt?

AR: Når vi kritiserer islam, står vi alltid i fare for å bli oppfattet som noen som angriper muslimer som gruppe. Det må likevel være tillatt å kritisere alle religioner som tanke-systemer. Det tok noen hundre år å etablere den retten i forhold til kristendommen. Islam har ennå ikke gjennomgått den samme moderniseringen. Maktthavere på alle nivåer bruker religiøse argumenter for å blokkere frigjøringen.

Nasr Hamed Abu Zeid, en egyptisk vitenskapsmann som forsøkte å forholde seg mildt kildekritisk til islams religiøse dokumenter, ble på midten av 90-tallet dømt til å tvangsskilles fra sin kone og ble utsatt for dødstrusler. Han ble tvunget i landflyktighet i Nederland. Hele tiden har han forsikret om at han er troende muslim. I praksis er han et parallelltilfelle til Salman Rushdie.

Frie borgere skal ha rett til å løsrive seg fra sin religiøse bakgrunn, uavhengig hva den måtte være, og rett til å foreta en svært personlig tolkning av innholdet i religionen. Og det er den frigjøringen som pågår under overflaten i muslimske miljøer over hele verden.

Ta kvinners rettigheter i et land som Iran. Kvinneaktivister har kjempet for å få hevet alderen for lovlig ekteskap fra 9 til 15 år. Resultatet ble nylig et kompromiss: 13 år. Dagens praksis er altså fortsatt institusjonalisert pedofili, beinhardt forsvart av religiøse ledere i landet med argumentet om at profeten Muhammed giftet seg med en 6-årig jente og valgte å fullbyrde ekteskapet da hun var 9. Jenter på landsbygda som er bare barn, skal giftes bort til 60-åringer, men flykter og blir prostituerte i Teheran. I denne situasjonen er mitt poeng enkelt: Til tross for religiøs maktbruk, finnes det en solid majoritet i Iran i dag for fortsatte reformer. Men de trenger all støtte og alt påtrykk de kan få utenfra. I Egypt ble det nylig foretatt massearrestasjoner av homoseksuelle menn, i ettergivenesshet overfor religiøse fanatikere. Det har vakt forunderlig liten oppmerksomhet i Vesten.

Jeg kjente en iransk homoseksuell som skulle utvises fra Sverige. Han begikk selvmord hjemme hos en venninne av meg. Det er en ikke uvanlig historie. Det faktum at homoseksualitet er livsfarlig i Iran er fremdeles ingen gyldig asylgrunn. Dette beror i sin tur på at spørsmålet ikke er blitt bredt diskutert, verken i forhold til diktaturer i den islamske verden eller i forhold til innvandrergupper med religiøs bakgrunn i Skandinavia. Situasjonen for homoseksuelle i etniske minoritetsmiljøer er en diskusjon som ikke engang har begynt. De må leve under fordommer og fordømmelse som ikke har vært juridisk eller allment akseptert i Skandinavia det siste halve hundreåret. Dette viser hvor avgjørende det er at de som er opptatt av demokrati i praksis, til enhver tid og hele tiden skal og må legge seg bort i individets rettigheter i minoritetsmiljøer. Det krever en offentlig diskusjon uten hemninger og feig redsel for å bli misforstått. I slike spørsmål er personer som Shabana Rehman umistelige.

Jeg er uten tvil for intervensjoner utenfra i slike saker, fordi jeg forfekter et universaliserende perspektiv på individets rettigheter. Jeg godtar ingen behandling av andre som jeg ikke ville akseptere for meg selv eller mennesker som står meg nær. At de tilhører en helt annen kultur, endrer ingenting. Og den holdningen gjelder i alle retninger. Jeg er blitt kalt anti-amerikaner fordi jeg hevder at et land der statsmakten tar seg retten til å ta livet av sine borgere – det vi kaller dødsstraff – ikke er et demokrati.

Den "usynlige" redigeringen

KOÅ: Tilbake til det faktiske forløpet av Rehman/Gullestad–debatten i 2002: Dagbladet trykket ingen egne redaksjonelle kommentarer om debatten bortsett fra en leder som avsluttet hele ordskiftet ...

AR: Avisen satte likevel helt sentrale premisser i debatten, i måten de redigerte og presenterte den på. Dagbladet styrte og regisserte gjennom deskarbeidet, bildebruken, personfokuseringen og konstruksjonen av en konflikt.

Under dette lå en politisk stillingstaken som aldri kom frem på en åpen måte. Shabana Rehman ble presentert som den frigjorte kvinnen som våger å gå imot sitt eget opphav. Vinklingen var at hun ikke bare hadde distansert seg fra en etnisk bakgrunn, men også hadde våget å gå imot et elitistisk forskermiljø. Universitetsverdenens talsmenn svarte på redigerernes undertekst snarere enn på Rehmans argumenter. De satte spørsmålsteget ved Shabana Rehmans legitimitet som innvandrerepresentant. Det var meget spesielle debattvilkår.

Uansett hvilken side man sympatiserer med i debatten, finnes det et generelt mediekritisk poeng vi kan utlede av den: Dagsavisene er bare tilsynelatende blitt avideologisert. Vi snakker ikke om partipolitiske verdikriterier, men like fullt er det ekte verdikriterier som ligger under mye moderne journalistikk – til tross for at den hevder sin objektivitet og nøytralitet. Den ambisjonen er simpelthen umulig. Å spørre om hva som er verdikriteriene bak en dags avis–redigering av virkeligheten, er grunnleggende mediekritikk. Det finnes et kollektiv av redigerende journalister som aldri blir stilt til ansvar i offentlig debatt. Og så er de noen av de mektigste personer i medie verdenen.

Medieprofesjonaliseringens følger

KOÅ: En del kommentarer skrevet av journalister under Rehman/Gullestad–debatten, satte opp skarpe skiller mellom store deler av akademia og for eksempel journalistikken selv. "Sviket mot Shabana" skrev en VG–kommentator, uten påfallende vilje til å reflektere over Akersgatas egen rolle i norsk integreringsdebatt.

AR: Profesjonalisering og oppløsning av partipressen har ført til at journalister ofte ser seg som talsmenn for folkemeningen, en mening som står i motsetning til ekspertens. Med et slikt selv bilde overser de at storavis–journalister i dag selv er representanter for de mektige ekspertene. De er selv av en dagsordensettende elite.

Kulturjournalistikk–debatten i Norge i fjor opererte også med en oppfatning av at en liten elite her stod mot en sunn, mer representativ normalitet – gitt ansikt fremfor alt av journalistene og redaksjonene selv. Journalistrollen blir da behendig å gjemme seg bak. Det som fortreges er den enkelte journalists individuelle, etiske stillingstaken og personlige ansvar for resultatene og følgene av det man gjør. En kynisme har vokst frem; den går ut på at man aldri skal ta stilling som journalist, men bare forvalte et profesjonelt paradigme. Det er vanskelig å forstå den selv oppfatningen som tar denne journalistrollen for gitt. Det er nettopp den psykologien Helge Krog berører i skuespillet *Det store vi* fra 1917. Journalistene går opp i "det store vi". Det redaksjonelle og tverr–redaksjonelle kollektivet blir et effektivt forsvar mot kritikk utenfra. Den kompakte, kollegiale samstemtheten er et alvorlig problem for mediekritikken. Den såkalte profesjonaliseringen av journalistikken har skapt en helt spesiell kultur når en stor sak rulles opp: Nesten samtlige medier raser av gårde i samme retning med et voldsomt trykk. Selvrefleksjonen over hva journalistikken gjør med menneskene som blir omtalt, kan da bli sterkt

hemmet. Det samlede resultatet kan bli helt ute av proporsjoner. Denne tendensen til felles fokusering på saker er forsterket etter partipressens fall. Før den tid opplevde man sjeldnere at medier oppførte seg kollektivistisk etter en indre tvangslogikk.

Røkke som Askeladden og Peer Gynt

AR: Tore Tønne-saken er et eksempel på denne typen av samspill. Jeg tror dimensjonene på den saken ble så store som de ble blant annet fordi Kjell Inge Røkke var innblandet i den. Vi har ikke noen person i Sverige som har en lignende kjendisstatus som Røkke. Han fremstår som en drømmevisjon av det norske mennesket, som en Askeladden og en Peer Gynt på en og samme tid, den anonyme som kommer fra ingenting og når toppen av samfunnet. Dette spiller norske medier på, og der ligger også en undertekst: Man venter på at det skal gå galt, at fallet skal komme til slutt. Derfor er enhver antydning til skandale i Kjell Inge Røkkets krets en kjempestory i norske medier. Dette fikk Tore Tønne merke.

Men den yrkesmessige ensrettingen er ikke risikofri. Norske journalister virker i et land der Carl I. Hagens parti er større enn alle andre. Misfornøydhets politikk kan rette seg mot medier like mye som politikere. Og populistene har et fremtidig maktmiddel i mediens økonomiske privilegier, de som Jens Stoltenberg har løftet frem i debatten. Hilde Haugsgjerd i Dagsavisen forsvarer seg med at en journalist som har tråkket feil kan bli omplassert uten at offentligheten får vite det, til forskjell fra hva som hender når en næringslivsleder får sparken. Men det er nettopp mangelen på *åpenhet* i selvkritikken som er problemets kjerne.

Den sterke kollektivismen i norske massemedier har også betydning for valget av perspektiv. Et ironisk eksempel er Bjørn Westlies artikkelserie i Dagens Næringsliv til 50-årsmarkeringen av frigjøringen i 1945. Han valgte å gå på tvers av de konvensjonelle heltestoryene ved å skrive om hva som skjedde med jødisk eiendom under krigen. Det vakte minimal oppmerksomhet blant hans kolleger. Men da arbeidet hans ble publisert på engelsk i New York av World Jewish Congress syv måneder senere og ble formidlet til verden av et internasjonalt nyhetsbyrå, ble det plutselig oppstandelse i norske redaksjoner.

Redaksjoner tør ikke kritisere hverandre

KOÅ: Hvor stor tiltro har du til massemediens evne til å utøve hard selvkritikk og selvjustis? Det advares fort mot udemokratiske overgrep og inngrep i en fri presse hvis noen foreslår eksterne kritikorganer?

AR: Massemediene må lære seg å bli vant til å bli kikket i kortene og å få sin utøvelse av makt gransket virkelig kritisk. Det er dét det hele dreier seg om: Å kunne stå til ansvar for sine handlinger i ettertid. Ikke å redusere ytringsfriheten. Slike bransjeoppnevnte etikk-organer som Pressens Faglige Utvalg kan spille en viktigere rolle. Dagens Nyheter har nettopp ansatt en "lesernes ombudsman" etter modell fra Washington Post, Guardian og Boston Globe. Der burde norske aviser følge etter.

Selvsagt blir det fremmet mye mediekritikk i redaksjonskorridorene, men det er et stort problem at så lite av den finner veien til spaltene. Holdningen som ligger under denne kollegiale samstemtheten, er at alle egentlig vinner på *ikke* å kritisere hverandre. Det kommer blant annet av at rekrutteringen til sentrale stillinger i storavisene er forandret. Redaksjonssjefer og redaktører kan nå sine

posisjoner ved å bytte avis. Avisers ulike politiske orienteringer er ikke lenger noe hinder for den typen karrieresprang. Det skaper skjulte relasjoner på kryss og tvers av avisredaksjonene og Akersgata. Kulturredaktører, som tidligere hadde bakgrunn som forfattere eller akademikere, kommer i dag nesten alltid innenfra de journalistiske miljøene. De har ikke noe annet karriereområde, utenfor mediene, å gå til når kulturredaktør-jobben er gjort. Det skaper forsiktighet både i forholdet en inntar til ens eget medium og til kolleger i andre medier.

KOÅ: På den skandinaviske kulturjournalistikk-konferansen du arrangerte i fjor vår, som inspirerte meg til å skrive mine "Ti teser for en kritisk kulturjournalistikk" i Aftenposten og i *Samtiden* 2/2002, var ett tema hvordan sjefredaktører i storavisene definerer sin rolle i dag: Det er veldig få som er publisistiske profiler som har en sentral plass i det offentlige rom som analytikere og opinionsdannere. I stedet er de blitt teknokratiske, interne administratorer, ble det hevdet. Jeg husker at sjefredaktøren i VG, Bernt Olufsen, ble intervjuet i Aftenposten, 29.12.01. "Ennå er det ingen som vet hvem han er, eller hva han mener om noe som helst, men det plager ikke Olufsen" heter det i det helsides intervjuet med mannen som har ledet Norges største kommersielle avissuksess i nesten ti år. Så finner følgende ordveksling sted:

- Du er ikke noe glad i å skrive?
- Jo ... jeg har skrevet, jeg. Men jeg ble tidlig fascinert av det å sette sammen enkeltheter til et produkt. (...) Jeg vil heller få frem VG som produkt, fremfor egne tanker.
- Men jeg går ut fra at du har egne tanker?
- Det har vel de fleste.
- Så hva slags Norge ønsker du å bidra til å skape?
- Jeg vil gjerne bidra til at folk får respekt og føler nærhet for hverandre. VG har noen ideelle mål, om samarbeid og brobygging. At mennesker skal møtes for å samtale. (...) Jeg har ingen politisk agenda.

Jeg synes det er oppsiktsvekkende at sjefredaktøren i Norges mest leste avis har et så vagt program. Han sier også i intervjuet at han ikke har noe behov for å være på TV, men er der oftere enn sin forgjenger, nåværende sjefredaktør i Aftenposten, Einar Hanseid ... De redaksjonelle toppsjefene i landets to største og rikeste aviser får altså være i fred for offentlig kritikk av sin egen rolle, fordi de gjør den usynlig ...

AR: Meget interessante sitater. Det er slående at to av Norges mektigste mediepersoner aldri, eller så godt som aldri, skriver signerte artikler i sin egen avis eller noe annet sted. Men de *virker* for fullt i sine store redaksjoner og får utøve sin makt ukritisert i et større, felles rom. Til tross for at avisene er samfunnsinstitusjoner, ikke privateiendom man kan skalte og valte med som man vil.

Kombinasjonen av "journalisme" som felles ideologi, sjefredaktørers uvilje til å skrive, og skjulte lojaliteter i den svært lille medie verdenen, skaper svarte hull i mediekritikken. I Sverige var det det lille tidsskriftet *ETC* som for noen år siden avslørte at Aftonbladet gikk i symbiose med nynazister for å skaffe seg en slagkraftig, helt oppdiktet story om voldstrusler mot to kjendiser. Redaksjonsledelsen beskyldte en ung journalist for feilgrep. Men *ETC*-journalisten Dan Josefsson gikk mye dypere i saken og anklaget redaksjonsledelsen for å ha løyet. Sjefredaktør Anders Gerdin ville ikke stille

opp i radiodebatter med Josefsson. Og de andre store avisene tiet. Det var først etter ett år, da Sveriges Radio sendte en dokumentarreportasje og tre regionsaviser publiserte hovedinnholdet i *ETC*'s artikkel, at Gerdin kjente seg tvunget til å kommentere saken.

Dan Josefsson fikk Stora Journalistpriset for avsløringen høsten 2000. Han takket nei, og hadde gode grunner. Bonniers, som deler ut prisen, har kontroll over det sentrale distribusjonssystemet. Gjennom flere år har de lagt hindringer i veien for distribusjonen av tidsskrifter som *ETC*. Mediemonopolet gir med andre ord en pris til journalistikk som de systematisk hindrer i å nå flere lesere.

Kulturredaksjoner burde se det som en av sine prioriterte oppgaver hele tiden å stille spørsmål ved hva kolleger i medie verdenen gjør. De har et særlig ansvar fordi de i høyere grad har tilgang på frie skribenter. Vi trenger en personlig orientert mediekritikk – for eksempel rettet direkte mot lederskribenter, redaktører og spaltister. De må utsettes for mer nærgående former for gransking. Jo mer makt, dess mer nærgående kritikk. Men granskingen trenger ikke bare være negativ. Kritikk handler blant annet om å sammenligne massemedier med hverandre, og å skille det gode fra det dårlige.

Det er en viktig del av mediernes troverdighet å bli gransket og vurdert i alt de gjør. Det er til og med i deres egen interesse. Å bli kritisert er et tegn på at man har betydning.

Published 2003-03-08
Original in Norwegian
Contribution by Samtiden
© Samtiden
© Eurozine